

Het vergeten van de tijd.

Met knikkende knieën staan ze daar, achter de scène, in de coulissen. Je ziet het angstzweet druppelen op plaatsen waar je het niet altijd verwachtte en merkt ook zelf dat je enkele druppels gewaarwordt ter hoogte van je voorhoofd. Ik geef toe, de bijbehorende geur is niet altijd even romantisch, maar die 5 minuten vóór een voorstelling zijn dat wel. Iedereen kruipt met hetzelfde doel voor ogen in zijn rol, de rol van speler, om dan de komende, gemiddeld 70, minuten samen te zijn, samen te leven, samen te beleven, samen te verbinden. “Nu is het voor echt!” hoor ik mezelf zeggen en krijg 25 paar prangende ogen met de mijne versmolten, glimlachend en vol goesting om te spelen. Als volleurde Trojaanse held spreek ik hen nog wat vertrouwende woorden toe en verdwijnen dan achter het geroezemoes van het publiek om de eerste lichtstand en de muziek aan te zetten. En in die laatste zucht laat ik los, laat ik hen los en komen we samen in een flow.

Ons tijdperk is gekenmerkt door snelheid en afleiding, we worden overspoeld door een onophoudelijke stroom aan pop-ups, indrukken, reclame, sociale druk, informatie, ... We kijken zonder op te merken, we horen zonder te luisteren, we tasten zonder te voelen, we eten zonder te proeven, fear of missing out, het dwangmatige gevoel om altijd op de juiste plek te moeten zijn, brengt onrust. Haastige perceptie steunt vaker op aannames dan op nauwkeurige waarnemingen. Als we dat omdraaien en de plek waarin we ons bevinden als de enige beschouwen die er echt toe doet, kunnen we opnieuw in contact komen met de wereld rondom ons en er meer zorg voor dragen.

- *Attention is the beginning of devotion* -

Mary Oliver

Aandacht is het begin van overgave, zo stelde de in 2019 overleden dichteres Mary Oliver. Verdiep je, benadrukte ze, want buiten onszelf bestaat een wereld die het waard is om gehecht aan te raken. (Oliver, 2016)

Elke keer sta ik perplex en ben ik verwonderd als ik zie hoe ontwapenende eerlijkheid ontstaat op een scène. Hoe mijn leerlingen toegang verlenen tot hun binnenste. Hoe ze mij ontroeren, hoe ze mij raken, aan-raken zonder fysiek contact en mij stil doen staan. Zo word ik de leerling van mijn leerlingen. En net door die aandacht te geven, door mezelf toe te laten even de tijd te vergeten, net door samen in stilstand te geraken, net door die aandacht te delen, die gedachte te delen, evolueer ik in hun meest waardevolle levensbegeleider.

Het is zoals Ilse Geerinck stelt: “Goed onderwijs is niet gericht op resultaten of leerwinsten -of goede punten- maar op het vormen van het vermogen tot aandacht.” (Geerinck, 2019)

En toch lukt dit niet altijd.

Sommige van mijn lessen worden abrupt onderbroken door de prangende schoolbel die je uit een gezamenlijke bubbel prikt, andere lessen verlopen tergend traag zodat een zichtbare zonnestraal interessanter is, in mijn eigen perceptie. Tijdens sommige lessen komen we in een flow, in andere lessen niet. Hoe komt dat?

Flow is volgens Csikszentmihalyi (1990) een optimale ervaring: “De toestand waarin mensen dermate betrokken zijn bij een activiteit dat ze alles om hen heen vergeten. Deze ervaring is zo positief dat het de moeite waard is om deze te herhalen zonder de noodzaak van een externe beloning. [...] De optimale ervaring is iets wat wij doen gebeuren.”

Hij stelt dat, om deze staat van tijdloosheid te bereiken, je best rekening houdt met volgende 9 eigenschappen:

- Daag hen uit met een uitdagende bezigheid die vaardigheden vereist.
- Promoot concentratie door afleidingen uit het bewustzijn te weren.
- Zorg dat de bezigheid een duidelijk doel heeft.
- Verschaf onmiddellijke feedback over de bezigheid.
- Handel steeds met een intense, maar moeiteloze betrokkenheid.
- Creëer een gevoel van alles onder controle te hebben door te genieten van de bezigheid.
- Verlies het bewustzijn van het zelf.
- Transformeer de tijd.
- Maak de optimale ervaring zo aangenaam mogelijk dat het een doel op zichzelf wordt.

(Csikszentmihalyi, Nakamura, 2002)

Ik struikel hier wel over de derde eigenschap: zorg dat de bezigheid een duidelijk doel heeft. Mijns inziens heerst er juist een onmetelijke kracht in het doelloos rondwalen. Kan men juist zichzelf en daarmee ook onlosmakend de wereld om je heen enkel voluit ontdekken als er een zekere dosis wanderlust aanwezig is. Als we terugkijken naar de oorspronkelijke betekenis van het Griekse woord *scholè*, waar ons hedendaagse woord school is van afgeleid, komen we uit bij ‘vrije of onbestemde tijd’. Jan Masschelein verwoordt het heel erg mooi: “Vrije tijd had in de Griekse Oudheid een specifieke betekenis. Het ging niet om wat we vandaag de dag ontspanning of verlof noemen. In de huidige samenleving is de productieve tijd of arbeidstijd als het ware de norm of de echt belangrijke tijd. In de Griekse Oudheid was de *scholè* of vrije tijd de norm, of liever, de tijd die er echt toe deed. Het was de tijd om zich te wijden aan het spel, om zichzelf als persoon en ook als burger te vormen, tijdelijk vrijgesteld van specifieke arbeidsverplichtingen én van andere sociale vereisten die samenhangen met de familiale, sociale of politieke context. ‘Vrije tijd’ was synoniem met ‘onbestemde tijd’. Het was dus tijd zonder bestemming

(zonder duidelijk vooropgesteld doel), tijd die niet (meteen) productief was en dus niet (meteen) iets welbepaalds voortbracht.” (Masschelein, Simons, 2013, p. 51-52)

Ik merk inderdaad dat veel leerlingen vaak graag een ‘vlug te behalen’ doel verkiezen boven een stilstand waar traag besef binnensijpelt, beïnvloed door de wereld die ze rondom zich zien, waar de hedendaagse ziekte heerst dat alles meteen resultaat moet opleveren, dat alles aan een eenduidig doel moet beantwoorden. Waar snelheid centraal staat en een constante stroom aan entertainment en input eerder legio zijn dan uitzondering.

Tijdens een interventie in de binnenstad van Rotterdam werd deze tendens pijnlijk duidelijk. De keuze was om een groep diverse kunst-educatoren te onderwerpen aan een non-opdracht. Ze kregen een stadsplattegrond waarin een startpunt (A) leidde naar een eindpunt (B). De route tussen beide punten was een kriebellijn die openheid gaf voor interpretatie en dus ook vrijheid om te dwalen. Vergezeld van uiteenlopende objecten die aangeboden werden bij het startpunt, door elke groep zelf gekozen en ondersteund door de in neonlampen opgelichte quote van de Nederlandse dichter en schilder Lucebert ‘Alles van waarde is weerloos’, vertrokken ze op wandel. Het vlug te behalen einddoel bleek echter het enige doel voor ogen en van ronddwalen en de wereld rondom hen heen in een tijdloze geest observeren was geen sprake. Elke groep verplaatste zich zo snel mogelijk naar punt B.

Kan ik hieruit concluderen dat de haastige doelgerichte maatschappij aan het winnen is? Dat onze samenleving zonder het echt goed te beseffen niet meer in, maar naast hun eigen wereld leeft? Of ben ik van het archaische type dat dweept met het ontdekken van het kleine in het grootse? Iemand die oneindige onvoorzienigheid romantiseert? Iemand die de lans breekt voor onthaasting en juist streeft naar meer onbestemde tijd?

Binnen de huidige Vlaamse onderwijscultuur klagen veel leerkrachten over de druk die de vooropgelegde leerplandoelen met zich meebrengen. Ze voelen zich slaaf van de door de overheid opgelegde einddoelen. Na een korte rondvraag in de leraarskamer, die ‘gezellige’ ruimte waar de leerkrachten tijdens de korte pauzes samentroepen rond een koffiemachine, bleek al snel dat de lessen die de flow het meest benaderden, net de lessen waren die niet rechtstreeks geënt werden op deze leerplandoelen, maar ontsproten uit een persoonlijk verhaal, interesse, inspiratie, ...

Als kunsteducator drama krijg ik in Vlaanderen echter erg ruim te interpreteren leerdoelen, hieruit vloeit een vrijheid, een ruimte voor traagheid, maar vooral een impliciete uitnodiging om vanuit je eigenheid te werken, vanuit je eigen visie. Zou dit niet een streefdoel moeten zijn voor alle leerkrachten? Zoals Eric Booth (2023) aangeeft, is volgens hem het kunsteducatorschap te vatten in volgende woorden: “Teaching artistry is not a kitbag of handy educational tricks that an artist carries around to apply when circumstances invite. Teaching artistry is a worldview, an expansion of the artist’s view. It includes fascination with the innate artistry in all people and excitement to discover what all people can create.” Kunsteducator zijn is

dus geen verzameling van educatief gestaafde kunstjes, maar een artistieke ziel blootleggen om het aangeboren kunstenaarschap dat in eenieder schuilt te ontwarren en de fascinatie opwekken voor het menselijke creatieve. Je betreft hen als het ware in jouw wereld, je wakker nieuwsgierigheid aan, zoekt stimuli in de omgeving die de zintuigen prikkelen, kweekt interesse, promoot stimuli die een verband leggen met de leerstof en roept hun aandacht op door hen zintuiglijk, emotioneel of intellectueel uit te dagen. Door dan stil te staan bij deze ervaring daag je hen uit om intrinsieke motivatie op te zoeken. Meer nog, door hen in die stilstand zelf aan het denken te zetten, creëer je eigenaarschap van hun eigen proces en wordt de kans om samen de tijd te vergeten alleen maar groter.

En toch merk ik dat dit voor velen, leerling en leerkracht, een leerproces is en geen evidentie. De gewoonte van een constante input en snelle vormelijkheid, de verwachting van het non stop geëntertaint te moeten worden, de snelle keuze opgedrongen, voorgekauwde leerstof te ontvangen (vervloekte invulboekjes) kan niet in één twee drie worden afgeleerd. Een deel van leren is de mogelijkheid ontwikkelen te kunnen observeren en hierdoor in staat zijn om in het hier en nu samen zonder tijdsbesef dit moment te beleven.

Een paar weken geleden kregen mijn collega en ik de opmerking van een ouder. Hij beweerde dat als je een half uur louter als toeschouwer in een dramales fungeert, terwijl er op de scène gewerkt wordt met andere studenten, zijn zoon zich logischerwijze verveelt en dat iedereen dit saai zou vinden. Het gevolg uit zich dan dus ook in een houding, waarbij hij zich niet meer aandachtig kan verhouden ten opzichte van de lesinhoud. Observeren moet je leren, aandachtig zijn moet groeien. Verveling zorgt ervoor dat je geest, als jij dat stimuleert en toelaat, in een staat van creativiteit kan komen. Een bewuste vertraging van je leeftempo is mijn pleidooi. Het vergeten van de tijd.

Om in de flow te raken is het dus vooral belangrijk om oprechte belangstelling te tonen voor wat leerlingen in het hier en nu doen. Zo vergroot je het eigenaarschap van de leerlingen door hen het gevoel te erkennen dat zij zelf kunnen kiezen en eigenaarschap hebben over hun keuze en alle consequenties. Daarnaast geef je vertrouwen zodat de leerling zich 'niet-zelfbewust' aan interesses kan wijden. En geef je hen voldoende uitdaging en voldoende verweer. (Csikszentmihalyi, Hermanson, 1999)

Gert Biesta (2017) pleit om de educatieve waarde in educatie niet te verloochenen. En niet enkel de focus te leggen op resultaatgericht meetbaar onderwijs, maar hen de existentiële kwaliteit van in en met de wereld te kunnen bestaan, zonder zichzelf in het centrum van de wereld te plaatsen, aan te leren. 'Kunst kan de aandacht richten, kunst kan onderbreken, kunst kan weerstand bieden, kunst kan vertragen, mensen tot stilstand brengen, ons aan het denken zetten, onze blik richten, ons hart sneller doen kloppen, kunst kan ons iets bieden om mee aan de slag te gaan.' (p 93)

Dus dan is kunst, puur als kunst, misschien wel het ultieme medium om samen in die flow te geraken. Samen te flowen. Samen de tijd te vergeten.

Vol trots en een bloes op hun wangen vormen 25 paar ogen een rij. Sommige van die ogen houden het niet meer droog en als ze de mijne ontmoeten, wellen ook bij mij tranen op, van ontroering, van fierheid, van blijdschap. Het applaus verklapt letterlijk dat ook het publiek de tijd even vergeten was en samen komen we uit de flow, terug met beide voeten op de grond. En stevast beseft iedereen dat de opgebrachte aandacht heeft geloond. Het tijdsbesef keert langzaam weer, een uur duurt weer 60 minuten, een minuut 60 seconden, maar de afgelopen, gemiddeld 70, minuten flitsten voorbij. Zonder meer.

Als pleidooi
om samen
wat meer
de tijd te vergeten
en
onbestemde tijd
terug
als een algemeen goed
te beschouwen.

Bronnen:

Biesta, G. J. J. (2017). *Door kunst onderwezen willen worden*. ArtEZ press; Arnhem.

Booth, E., (12 mei 2023). *Making change. Teaching Artists and their role in shaping a better world*. Betteryet press; Johannesburg.

Csikszentmihalyi, M., (1990). *Flow: The psychology of optimal experience* (Vol. 1990, p. 1). New York: Harper & Row.

Csikszentmihalyi, M., & Hermanson, K. (1999) Intrinsic Motivation in Museums: Why does one want to learn? In: HooperGreenhill, E. The Educational Role of the Museum. pp. 146-160

Csikszentmihalyi, M., & Nakamura, J. (2002). The concept of flow. *Handbook of positive psychology*, 89, 105.

Geerinck, I. (2019). Wees aandachtig! In *Spots op onderwijs. Wetenschappers voor het voetlicht*. (pp. 109–127). LannooCampus; Leuven.

Masschelein J., & Simons M. (2013). Het atelier als autonome pedagogische plek. In *Autonomie als waarde: dilemma's in kunst en onderwijs*. (pp. 49-71)

Oliver, M. (2016). Upstream in *Upstream, selected essays*. (pp. 9-12). Penguin press; New York